

Izabela Duraj-Nowosielska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Anatol Mirowicz

1. Biogram

Urodził się 28 listopada 1903 roku w Rosji, zmarł 16 grudnia 1996 roku w Warszawie. Po rewolucji październikowej zamieszkał w Wilnie, gdzie studiował filologię germańską i polską na Uniwersytecie Stefana Batorego. Magisterium uzyskał w 1935 roku na podstawie rozprawy „Die Aspektfrage im Gotischen”, napisanej pod kierunkiem E. Koschmiedera; o jej doniosłości świadczy fakt, że jeszcze w tym samym roku ukazała się ona drukiem. Do 1939 roku pracował na USB, a także w przyuniwersyteckim liceum oraz w jednym z podwileńskich gimnazjów. Po wojnie osiadł w Toruniu, gdzie pracował na UMK do 1951 roku; przez pewien czas dojeżdżał też na zajęcia w PWSP w Gdańsku (1948–1949). W 1948 roku doktoryzował się w Toruniu w zakresie językoznawstwa polonistycznego, na podstawie rozprawy „O grupach syntaktycznych z przydawką” (promotor: S. Urbańczyk; wyd. 1948). W latach 1951–1953 wykładał na UŁ, ale w 1952 roku związał się już na stałe z UW, gdzie był zatrudniony na stanowisku profesora do emerytury w 1973 roku. Od początku pełnił tam funkcję kierownika Katedry Języka Rosyjskiego, a w 1968 roku, kiedy powstał Instytut Filologii Rosyjskiej, objął stanowisko kierownika Zakładu Języka Rosyjskiego; spod jego opieki wyszło kilka pokoleń polskich rusycystów, z których wielu rozwinęło później własną działalność naukową. Pracował ponadto w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN (kierował tam Pracownią Rusycystyczną) oraz w Instytucie Polsko-Radzieckim, gdzie rozpoczął (wraz z W. Jakubowskim) prace nad słownikiem rosyjsko-polskim. W 1954 roku uzyskał tytuł profesora, w 1986 roku został członkiem honorowym PTJ.

Pierwsze, przedwojenne publikacje A.M. (artykuły i monografia 1935) dotyczyły językoznawstwa germanistycznego i obejmowały w szczególności problematykę aspektu. Począwszy od okresu toruńskiego, uczyony zaczyna wydawać prace z zakresu synchronicznego językoznawstwa polonistycznego (np. 1946, 1948ab, 1949abc, 1950), na okres warszawski przypadają natomiast – obok publikacji polonistycznych (np. 1956, 1959) – głównie prace rusycystyczne, na czele z wielokrotnie wznawianą „Gramatyką opisową języka rosyjskiego” (1953), a przede wszystkim „Wielkim słownikiem rosyjsko-polskim” (1970, również z kilkoma wydaniem),

tym ostatnim we współautorstwie z I. Dulewicz, I. Grek-Pabisową i I. Maryniak. W pracach nie brak też wątków konfrontatywnych polsko-niemiecko-rosyjskich (np. 1946, 1948b), a także diachronicznych (np. 1946). Zestawienie publikacji można znaleźć w tomie jubileuszowym z okazji 75. urodzin A.M. (w opracowaniu I. Galster, „Slavia Orientalis” 1978/3); biogram i ramowe omówienie twórczości – w artykule A. Bogusławskiego (1997).

2. Gramatyka (poglądy, osiągnięcia)

W badaniach polonistycznych A.M. zaznacza się kilka wyraźnych tendencji tematycznych: od nawiązujących do pierwszej rozprawy (1935) prac poświęconych aspektowi czasownika (1959), przez publikacje dotyczące semantyki i składni grup nominalnych (1948b), zagadnienia trybu i modalności (1956), po pionierskie na gruncie polskim badania w zakresie struktury tematyczno-rematycznej [STR] zdania (1949ab) oraz językowej roli partykuł (1947, 1948a, 1949c, 1950, 1956). Kwestie trybu, modalności, STR i partykuł ujmowane są wprost jako pokrewne, dotyczące stosunku mówiącego do wyrażanej treści (są – w terminologii autora – przejawami modulacji zdania). Do stałych cech twórczości A.M. należy właśnie zaliczyć poszukiwanie wykładników określonych funkcji „modulacyjnych” na różnych płaszczyznach – prozodycznej, składniowej, morfologicznej i leksykalnej; zaznacza się przy tym, że dzięki tym wskaźnikom modulacja jest obiektywną kategorią języka, a „wszystkie momenty subiektywne, związane z osobą mówiącą, mogą być (...) z pożytkiem pominięte” (1956: 83).

Jeśli chodzi o aspekt czasownika, A.M. (1959) podkreśla, że powinien on być charakteryzowany pod względem gramatycznym, a nie semantycznym (jak to jest na ogół praktykowane). Funkcja gramatyczna polega na wyrażaniu relacji uprzedniości i równoczesności, w czym A.M. rozwija idee E. Koschmiedera: w formach dokonanych czynność wyprzedza moment zlokalizowany w czasie, w formach niedokonanych zachodzi równoczesność między momentem zlokalizowanym w czasie a trwającą w tym czasie czynnością; są to funkcje niezależne, wyodrębnione z „systemu ściśle temporalnego” (1959: 110). Ujęcie takie – co zauważają komentatorzy – ma charakter „obiektywizujący i operacyjny” (Bogusławski 1997), unika bowiem pułapek psychologizmu (również w porównaniu z wyjściowymi założeniami E. Koschmiedera). Tak więc z jednej strony funkcja aspektu w systemie językowym ma – jak się wykazuje – charakter gramatyczny, z drugiej strony jego wykładniki nie są w pełni zgramatyzowane (pary aspektowe są jednostkami leksykalnymi). Nie jest to sytuacja wyjątkowa: wśród analogicznych przykładów A.M. wymienia wyrazy modalne jako wskaźniki trybu oraz rodzajniki związane z gramatyczną kategorią określoności.

Składnia i semantyka grup nominalnych to temat szczególnie związany z pierwszą polonistyczną rozprawą A.M. (1948b). Punktem wyjścia jest tu odróżnienie tzw. operacji logicznej i operacji werbalnej: pierwsza odnosi się do „przedstawienia zbiorowego” (tj. tego, z czego chce zdać sprawę nadawca) i ma miejsce wtedy, gdy podmiot owego przedstawienia myślowo je rozczłonkowie (pomiędzy członami przedstawienia zachodzi wówczas związek logiczny = znaczeniowy); druga odnosi się do wyrażania tych znaczeń i polega na łączeniu konkretnych znaków. Warunkiem koniecznym powstania wypowiedzenia jest dobór znaku, co może, lecz nie musi wiązać się z operacją logiczną (przedstawienie może być ujmowane całościowo, nieartykulacyjnie); operacja logiczna jest z kolei warunkiem koniecznym operacji werbalnej,

choć nie odwrotnie: rozczłonkowanie logiczne nie narzuca rozczłonkowania syntaktycznego. Daje to trzy możliwości doboru (1948b: 29): znaku bez operacji logicznej i werbalnej (jak w wykrzyknikach); znaku z operacją logiczną (np. użycie wyrażenia idiomatycznego na oznaczenie złożonego przedstawienia); znaku z operacją logiczną i werbalną (jak w „zwykłych”, kompozycyjalnych połączeniach składniowych). Ze względu na strukturę semantyczno-składniową A.M. wyróżnia trzy podstawowe typy przydawek: jakościowe właściwe (o typowej budowie iloczynu logicznego); niejakościowe (wtórne), w których można rozpoznać pierwotną funkcję dopełnienia, podmiotu lub okolicznika; oraz jakościowe wtórne, pochodne od niejakościowych w wyniku wtórnego rozczłonkowania atrybutywnego (czego oznaką jest możliwość zastąpienia wyrażenia przyimkowego lub formy przypadkowej rzeczownika przymiotnikiem). Relacje w obrębie grup nominalnych są ujmowane dynamicznie, ewolucyjnie: grupa jest „typem przejściowym” między zdaniem a wyrazem – staje się tym ostatnim (tj. zestawieniem) wówczas, gdy człon zależny traci samodzielność znaczeniową i zaczyna funkcjonować jako morfem słowotwórczy. Ścisłość zespolenia członu głównego z przydawką jest przy tym kwestią stopnia: im żywsza (bardziej uświadamiana) operacja logiczna i werbalna, tym owo zespolenie jest luźniejsze i odwrotnie.

Artykulacja werbalna nie dotyczy wyłącznie planu logiczno-składniowego (też morfologicznego i fonetycznego), niemniej na nim A.M. koncentrował się najbardziej. Kwestii jej ustąpienia na poziomie syntaktycznym (w kierunku osłabienia czy wręcz zaniku) poświęcił już swój pierwszy powojenny artykuł (1946), dotyczący stałych połączeń rozkaznikowych „o funkcji uczuciowej”, takich jak *a idź ty, schowaj się, każ się wypchać*. Są one zdaniem A.M. przejawem mowy afektywnej, związanej ze słabszą refleksyjnością i w rezultacie z zacierałą się artykulacją językową; mechanizm ten obejmuje kolejno plany artykulacji logicznej, morfologicznej i fonetycznej. Tutaj autor dopatruje się również źródła złożenia typu *czyszcibut, zawalidroga*, pierwotnie opartych na formach imperatywu i funkcjonujących jako zabawne formy adresatywne (bądź tworzonych przez analogię do nich).

W ogóle problem artykulacji werbalnej (jako rozczłonkowania syntaktycznego) zdawał się interesować A.M. nie tyle sam w sobie, ile w szczególności bądź to w kontekście jej osłabienia lub braku (jak w przykładach powyżej, mimo formalnej złożoności), bądź na tle wspomnianej „dodatkowej modulacji” nakładającej się na artykulację podstawową. Ta druga ma za zadanie odwzorować *sytuację*, pierwsza wskazuje na „wewnętrzną konsytuację”, tj. stan świadomości partnerów językowych (przede wszystkim mówiącego). Jest to punkt zetknięcia się problematyki trybu i modalności zdaniowej, struktury tematyczno-rematycznej zdania (polegającej na uwydatnianiu wybranych członów wypowiedzenia właśnie ze względu na tę wewnętrzną konsytuację) oraz kwestii metatekstu; dwoma ostatnimi terminami sam autor się nie posługuje, mówi jednak wprost o komentarzach do zdania, a za S. Jodłowskim – o jego obudowie w opozycji do budowy. Do „diakrytyków modulacyjnych” (wskaźników konsytuacji) A.M. zalicza partykuły, czasowniki posiłkowe trybu, kategorię gramatyczną trybu oraz intonację. Wszystkie te elementy są „wyłączone ze związku z sytuacją, funkcjonują wprost między nadawcą a odbiorcą” (co tłumaczy też „jasno i bez reszty”, dlatego partykuły „stanowią w zdaniu części poza związkami”; 1971: 153). W pracy 1948a przeprowadzony zostaje podział elementów modulacyjnych zdania na wyrażające: stosunek emocjonalny nadawcy (z wykładnikami w postaci wykrzykników, partykuł „wzmacniających” oraz intonacji

zdaniowej); jego stosunek wolicjonalny (partykuły – leksykalne wykładniki trybu rozkazującego i optatywnego, partykuły pytajne, intonacja); oraz intelektualny (intonacja twierdząca, partykuły – wykładniki negacji i „przekonania niepewnego”). Do klasy partykuł zalicza się – obok partykuł „właściwych” – również wtórne, powstałe w wyniku formalizacji wyrazów samodzielnych znaczeniowo (poprzez stadium przysłówka).

Kwestii struktury tematyczno-rematycznej A.M. poświęcił zwłaszcza przełomowy w polskim językoznawstwie artykuł (1949b; przedruk 1971), partykułom i innym wyrażeniom metatekstowym („wyrazom pomocniczym”) – szereg innych artykułów na przestrzeni lat (1947, 1948a, 1949c, 1950, 1956); niejednokrotnie podkreślał, że problemy te nie spotkały się dotychczas w literaturze z wystarczającym zainteresowaniem, jako odnoszące się do czegoś usytuowanego „poza składnią”. Tymczasem zdanie jest nieodłączne od jego modulacji, gdyż odzwierciedla ona sytuację (konsytuację), w której zdanie *powstaje* (1971: 153) – zatem „jeśli [modulacja zdaniowa] nie chce się zmieścić w ramach tradycyjnego pojęcia składni, tym gorzej dla tego pojęcia”, a ramy składni należy poszerzyć (1971: 155). „Indywidualne zdania o najrozmaitszym składzie leksykalnym mogą reprezentować nie tylko ten sam schemat artykulacyjny, lecz również ten sam schemat modulacyjny” (1971: 154), i modulacja – podobnie jak artykulacja składniowa – „daje się ująć w przejrzysty system zarówno co do zasobu typów, jak i do jej środków formalnych” (1971: 155). Założenia te znalazły rozwinięcie nie tylko w subtelnych analizach A.M., ale też w powstających od półwiecza na gruncie polskiego językoznawstwa licznych pracach z zakresu STR oraz metatekstu.

→ KATEGORIE GRAMATYCZNE CZASOWNIKA, MODALNOŚĆ, PARTYKUŁA, SKŁADNIA,
STRUKTURA TEMATYCZNO-REMATYCZNA

Najważniejsze publikacje

- A.M. 1935. „Die Aspektfrage im Gotischen”. *Rozprawy i Materiały Wydziału I TPN w Wilnie* 1: 1–51.
- A.M. 1946. „Wartość uczuciowa rozkaznika a złożenia typu «czyścibut»”. *Język Polski* 26(6): 170–175.
- A.M. 1947. „Przysłówki przy liczebnikach, zaimkach i rzeczownikach”. *Język Polski* 27(6): 166–168.
- A.M. 1948a. „O partykułach, ich zakresie i funkcji”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 8: 134–148.
- A.M. 1948b. *O grupach syntaktycznych z przydawką*. Toruń: TNT.
- A.M. 1949a. „O pewnym wypadku rozbieżności pomiędzy formalną a znaczeniową strukturą zdania”. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 1: 129–132.
- A.M. 1949b. „Z zagadnień struktury zdania (wskaźniki językowe konsytuacji)”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 9: 57–71.
- A.M. 1949c. „O swojej funkcji pozagramatycznej partykuł”. *Język Polski* 29(1): 30–34.
- A.M. 1950. „Wyrazy pomocnicze w systemie języka (streszczenie referatu na XIII Zjeździe Naukowym PTJ, czerwiec 1949)”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 10: 192–193.
- A.M. 1953. *Gramatyka opisowa języka rosyjskiego. T. 1: Wiadomości ogólne o języku rosyjskim. Fonetyka. Pisownia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- A.M. 1956. „Pojęcie modalności gramatycznej a kwestia partykuł”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 15: 81–92.

- A.M. 1959. „Miejsce aspektów w systemie morfologicznym czasownika”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 18: 109–113.
- A.M. 1967. *Przegląd i charakterystyka części mowy w języku rosyjskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- A.M., I. Dulewicz, I. Grek-Pabisowa, i I. Maryniak. 1970. *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Warszawa–Moskwa: Wiedza Powszechna, Sovetskaja Encyklopedija.
- A.M. 1971. „Z zagadnień struktury zdania (wskaźniki językowe konsytuacji)”. W *Problemy składni polskiej*, red. A.M. Lewicki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 142–155.

Literatura podmiotowa

- Bogusławski, A. 1997. „Profesor Anatol Mirowicz (1903–1996)”. *Slavia Orientalis* 46(3): 359–362.
- Bogusławski, A. 2017. „Profesor Anatol Mirowicz (1903–1996)”. W *My z nich. Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego*, red. Z. Greń, i Z. Zaron. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, 159–164.
- Galster, I. 1978. „Bibliografia prac profesora Anatola Mirowicza”. *Slavia Orientalis* 3: 465–468.
- Janus, E. 2021. „Kartka z dziejów Uniwersytetu w Wilnie – wybrane wątki biograficzne”. W *Pod znakiem Orła i Pogoni*, red. K. Geben, i in. Wilno: Vilniaus Universitetas.